

DUPKA GYÖRGY

TÖRTÉNELMI ZARÁNDOKÚTON KAUKÁZUSBAN ÉS EURÁZSIÁBAN

(TÖRTÉNELMI SZOCIOGRÁFIA, 2. RÉSZ)

SIKERES LANDOLÁS UFÁBAN

A GULAG Emlékbizottság támogatásával a pécsi Német Kör szervezésében a 12 fős uráli kutatócsoportunk Budapest-Moszkva-Ufa-Oktyabrszkij-Tatárföld érintésével több mint 6 ezer kilométer távolságot tett meg repülőgéppel, autóbusszal...

Bejártuk az *Oroszországi Föderáció*hoz tartozó *Baskír Autonóm Köztársaság*, más néven: *Baskíria*, *Baskírföld*, *Bashkortostan* (területe: 143 000 négyzetkilométer, lakossága 3 964 000 fő) nagyobb településeit, amelyek az orosz impérium európai részének keleti peremén, a Dél-Urálban vannak.

Úgy tartják, hogy Baskírföld uráli részén két világrész, Európa és Ázsia találkozik egymással. Az országrész nyugati részén, ahol a Tatárföldet Baskíriától az *Ik* folyó választja el, itt metszi egymást a két időzóna: a moszkvai és az uráli, és hogy a világ leghosszabb közúti hidját Oktyabrszkij térségében, 1948-ban egy bizonyos *Olife* hídmérnök irányításával magyar és német hadifoglyok építették fel. Mi is végimentünk rajta, a csoportunkat szállító busz délelőtt 10 órakor hajtott fel az *Ik* folyón átívelő hídra, 12 órakor érkeztünk a híd végére, itt már moszkvai időt mértek. A rövidke távolságot három óra alatt tettük meg.

Egyébként csoportunk *Baskíria* fővárosában, *Ufában* eddig már négyszer járt. A légi fotókon is megörökített első élményeimet a város légtérébe érkező és leszállásra készülő repülőgép ablakából szereztem. A landolásig gyönyörködtem a zöldövezetben, a *Belaja* folyó völgyében alattunk elterülő város kirajzolódó képében, épületeiben, a magas tornyokkal ékesített

mecsetjeiben, ortodox templomaiban. Közülük az egyik legnagyobbat *Tulipán-mecsetként*¹ ismeri a sajátos szibériai iszlám világ. (A baskírok és az itt élő tatárok ehhez a vallási felekezethez kötődnek.)

Szerencsénkre a csodálatos verőfényben, madártávlatból jó rálátásunk volt a nagykiterjedésű településre, és azon túl a sztyeppés, majd hegyes-dombos Baskír *tájra*, amely a *Déli-Urálban* és annak nyugati előterében a *Bugulma-Belebeji* hátság területén helyezkedik el.

A birtokomba került az Ufa történetét (*Isztorija Ufe*) tudományos igénnyel leíró kiadvány², amely szerint az eddig feltárt első írásos emlékek 1574-ben keletkeztek, ekkor fejezték be az orosz helyőrségi erőd építését. Tűzvész folyamán a korábbi iratok egy része megsemmisült. Ezért az említett város-alapítását egyes történészek egymástól eltérően tárgyalják. Egyesek szerint a baskír település a VII-VIII. században létesült, hosszú ideig *Tjura kán* és *Aknazar kán* főhadiszállása volt. A környéken lévő kurgánokban feltárt főúri leletek viszont az V-X. századból valók. Ufa első lakói az úgynevezett „*mingi baskírok*”, akik származásukat, eredetüket a hun néphez kötik, szerintük hun őseik India, Kína térségéből érkeztek a IV. század folyamán Dél-Urálba, a hun nép egyik ismert vezetőjeként ők is „*az Isten ostoraként*” tisztelt *Attila vezért* emlegetik a különböző kiadványokban. A hunok őstürk nyelven beszéltek, amely eltért a baskír, a tatár, csuvas és más itteni népek nyelvétől. A legújabb szakirodalom a baskírok etnogenezisést az ősirán rétegben jelöli meg. A korabeli arab feljegyzések szerint³ a baskírok (*basgard* néven említik őket) már a 9. században ezen a földön éltek. Azonban *G. N. Potanyin*⁴ baskír tudós a mongol népcsoport *Möng* nevű törzsét emeli ki. Ezen tájon felhagytak a nomád vándorlással és a hagyományos mongol szokásokkal, a „*mingát*”-ok, „*ming*”-ek folyamatosan kialakították saját életmódjukat, a későbbiekben a *baskír-mingek* a *Nogaj Horda* kötelékében a *Belaja*, az *Ufa* és a *Gyoma* folyók összefolyásának területén telepedtek le. A 10. században kezdődött az iszlám vallás térhódítása és a 14. századra az egész nép áttért.

A *Nogaj Horda Izmail* nevű vezetője már együttműködő kapcsolatban állt az orosz cárral. Ugyanis a baskírok *Rettegett Ivánhoz* fordultak védelemért a tatároktól, akiknek az elnyomatása alatt éltek. Viszont Izmail utódja *Tinahmet* már Oroszország ellen harcolt. A Kazanyból irányított orosz lövészezred az ellenálló nogajokat a mostani Ufáig szorították vissza. A baskírok közreműködésével felépítették az erődítményt. 1586-tól *Ufa* lett a *Nogaj Hordából* és a *Kazanyi*, a szibériai tatár kánságból kivált és Moszkvához önként csatlakozó baskírföld lakosságának központja.

A baskír törzsek Oroszországhoz történt önkéntes csatlakozását követően a térség története Oroszország történetébe van beleágyazva. A baskírokra nézve a fontosabb sorsdöntő események: 1781-ben vált az Ufai Kormányzóság központjává. 1919-ben hozták létre a Baskír Autonóm Köztársaságot, 1922-ben a Baskír Köztársaságot. 1992. március 25-én hivatalosan *Baskír Köztársaság* (oroszul Республика Башкортостан, baskír nyelven *Башҡортостан Республикаһы*) autonóm köztársaság Oroszország európai részének keleti peremén, ennek fővárosa megalakulása óta Ufa.

A több mint 4 millió lakosú, 143 600 négyzetkilométer területet magába foglaló köztársaság kék-fehér-zöld zászlajában látható sárga szimbólum a kuráj növény virága. Ebből növényből készül a baskír nemzeti fúvós hangszer, amelynek neve szintén *kuráj*. A növény hét ága a baskír nép *hét alapító törzsét* szimbolizálja. Megjegyzendő, hogy a 2002-es népszámlálás mintegy 2300 oroszországi németet tüntet fel, a 2010-es adatokban már nem találjuk a német népcsoportot.

Tapasztaltam, hogy a múltját mélységesen ismerő baskír elit több személyiségében tovább él az a tudat, hogy a baskírok és a magyarok közös gyökerű testvérnépek. Ufában is barátként, sőt a testvérnép képviselőjeként fogadtak minket.

A verőfényes június 25-ei szombati napon az ufai repülőtéren landolva, a főbejáratnál segítőkkel **Farit Szamgullin** (*Bajmak*, 1985), az egyik ismert ufai jégkorongozó csapat sportmenedzsere fogadta csoportunkat, aki az ufai polgári repülés gépészmérnöki karán szerzett diplomát. Az Ufában élő és itt tevékenykedő, sőt a felsőbb körökben is járatos magyarbarát baskír hazafi a második expedíciónk előszervezésében is aktívan közreműködött.

Az operatív eligazítást követően, az általa oda rendelt mikrobuszal indultunk ki Ufából országjáró körutunkra. Baskírföldet az ország főútvonalán (*Dema, Alkino-2, Jumatovo, Kaskalasi, Mirnij, Urmekejevo, Kandri-Kutuj, Pervomajszkoje, Kendektamak, Bisindi-Imagulovo* településeket érintve) átszeltük.

Baskíria vázlatos térképe

A MAGYAR-OROSZ-BASKÍR CIVIL ÖSSZEFOGÁSSAL

Még aznap eljutottunk a fővárostól közel 400 km távolságra lévő célpontként kijelölt *Oktyabrszkijba* és a vonzáskörzetébe tartozó *Ik/Ék* folyó völgyi településekre (*Tujmazi, Duslök, Bisindö, Iszmailovo, Nurkejevo* stb.) is. A hivatalos információk szerint Oktyabrszkij a *Déli-Urál* nyugati előhegyeinek lábánál, Baskíria nyugati határán fekszik. Ezen a helyen az *Ik* folyó vonala képezi a határt Baskíria és Tatárföld között, a város a jobb parton épült. Közeliében vezet a Volgát az Urállal összekötő Szamara–Ufa–Cseljabinszk országos jelentőségű autótút.

Népessége: 2010-ben⁵ 109 474 lakosa volt, melyből 44 379 orosz, 41 346 tatár, 14 406 baskír, 1 978 csuvas, 1 385 ukrán, 1 341 mari, 818 mordvin, 189 udmurt, 187 fehérorosz. Kíváncsian szemlélem a statisztikai kimutatást, mert a városban 1989-ben még 1692 oroszországi német élt, akiket még a második világháború idején idetelepítettek. A 2002-es és 2010-es statisztikai kimutatásból az örmények, tadzsikok, üzbégek mellett már a németek is eltűntek. A valóság másat mutat: az Oktyabrszkijból Németországba ugyan több százan kivándoroltak, azonban a helyben maradt németeknek bejegyzett Viderebert kultúrális egyesületük, különböző rendezvényeket lebonyolító klubjuk és ami fő, aktív tagságuk is van. Erre a későbbiekben kitérek.

A város határában, az Oktyabrszkij város *obelszk táblájánál*, amelyet egy magyar hadifogoly fia, *Jurij Lapsin alias Arnold György*, az Oktyabrszkiji „Rodnyik” Népművészetek Háza vezetője és elismert képzőművésze tervezett és készített, várt ránk az ő vezetésével az üdvözlésünkre kikergetett fogadóbizottság. Tagjai közt volt az oroszországi németek leszármazottja, az Oktyabrszkijból Berlinbe áttelepült *Reinhold Haun* író, történész, az oroszországi németek „Újjászületés” Szövetsége Oktyabrszkiji részlegének egykori elnöke, továbbá a baskír és a tatár intelligencia helyi képviselői: *Ragyik Gabdulin* afgán-veterán képzőművész és *Ruszman Uszmanov*, az Oktyabrszkiji „Rodnyik” Népművészetek Háza vezetőségének tagja.

Kíséretükben az előre lefoglalt szálláshelyünkre, a *Hotel Absolutba* érkezünk, a munkaebéd alatt megvitattuk a történelmi zarándokutunkon felkeresni kívánt baskíriai és tatárföldi településekkel kapcsolatos útvonaltervünket. Különösebben Oktyabrszkij város érdekelt minket, mert a szokásos szabadidőprogram mellett találkozóra várt minket *Medvegyeva Irina Venyiaminovna*, a városi múzeum igazgatója és kollektívája, ahol vezetőnk, *Matkovits-Kretz Eleonóra*, a pécsi Német Kör elnökösszonya és a csoport

Oktyabrszkij város bejáratánál a fogadóbizottság körében. Balról jobbra az első sorban: Árvai András, dr. Dupka György, Matkovits-Kretz Eleonóra (elnök), Reinhold Haun (Berlin-Oktyabrszkij), Jurij Lapsin (Oktyabrszkij), Harsányi Zoltánné, Szenác Mihályné, Matkovits Réka Aléna, Ragyik Gabdulin (Oktyabrszkij). A második, hátsó sorban balról jobbra: Árvay Attila, Dr. Bognár Zalán, dr. Szilágyi Péter, Dimítrijenko Anna, Ruszman Uszmanov (Oktyabrszkij), Noll Katalin. A felvételt Csomós István Tamás készítette.

tagjai által hozott „málenkij robot”-hoz, a magyarok és németek internálásához kapcsolódó kiállítási anyagokat terveztük egy konferencia keretében bemutatni.⁶ Meghívást kaptunk a volgai németek idetelepített közösségének képviselőjétől, **Voldomar Alekszandrovics Greb** úrtól is, aki a saját klubhelyiségükben várt ránk aktivistáival. Kíváncsian készültünk **Kasapov Ravil Akramovicshoz**, aki a „Zsivi Zemlja” múzeum igazgatója, a helyi nyomolvasók fő felderítője és egyben a városban egykor létezett lágerek, rabtemetők magánszorgalmú kutatója. Az említett objektumokhoz kötött levéltári anyagok, köztük a temetőterképek feltárásával is érdemben foglalkozott. Ezeket a dokumentumokat segítőkészen a rendelkezésünkre bocsátotta.

Programunknak volt egy hivatalos része is. A népek közötti megbékélés jegyében megrendezésre kerülne a város képviselőivel egy megemlékezéssel egybekötött koszorúzás a „Duma Szoldata” emlékműnél, a Győzelem parkban.

Ezután fel kívántuk keresni a város önkormányzati és közigazgatási hivatalát, hogy egy baráti kézfogás keretében eszmecsere-t folytassunk a magyar és a német foglyok által felépített város múltjáról, jelenéről és jövőjéről, és egy emlékmű avatásának lehetőségéről a magyar és német internáltak tiszteletére, amely **Jurij Lapsin alias Arnold György** tervei alapján valósulna meg

(*Memoriál-émlékmű*). Azt is elterveztük, hogy az emlékműavatásra meghívjuk a kazanyi **Kontra Ferenc** konzult, **Smeljev A. N.** urat, Oktyabrszkij város és körzete közigazgatási hivatalának elnökét és közvetlen munkatársait is.

Előrebocsátom, hogy menet közben derült ki, a város vezetősége az ismeretlen szovjet katona sírjánál a közös koszorúzást velünk nem vállalta, ettől függetlenül a csoportunk és *Jurij Lapsin alias Arnold György*, illetve a helyi alkotóértelmiség képviselőivel fejet hajtottunk és koszorúztunk a szovjet korszakban létesült emlékműnél.

Megdöbbenet vettük tudomásul, hogy a városháza előterében várakozó küldöttségünk fogadását, **Smeljev**, a helyi közigazgatási hivatal elnöke elzárkózott, ezt a hírt az egyik osztályvezetőnk közölte velünk, aki illedelmesen, nem szívesen látott vendégként csoportunkat kitessékelte az épületből.

A város vezetősége az emlékműállítási tervünket is durván keresztülhúzta, mert megtagadta a szükséges hatósági engedélyek kiadását.

ADALÉKOK OKTYABRSZKIJ VÁROS „MEGTISZTÍTOTT” MÚLTJÁHOZ

A város története időben nem messzire, a múlt század harmincas éveire nyúlik vissza. A mai *Oktyabrszkij* első idetelepített lakói – a hivatalos kiadványok szerint – az olajparban dolgozó szocialista öntudatú munkások és mérnökök.

A város történetének hivatalos változatáról az *Oktyabrszkij i oktyabrca⁷* (*Oktyabrszkij város és lakói*) című Moszkvában többször kiadott könyvben olvashatunk.

Az általam ismert recenzensek, köztük is a baskír földön megismert, de évek óta Berlinben élő személyes jó barátom, **Reinhold Haun** író és történész szerint az említett könyvet a kurzuspolitika által jól megfizetett történészek írták, akiknek az volt a vállalt feladatuk, hogy a város múltját jobb színben tüntessék fel, a rabszolgatartó kommunista vezetőket az égekig felmagasztalják. És tették a dolgukat, lelkiismeretlen szerzői hozzáállással eltorzították és elhallgatták a valóságot, úgy is mondhatjuk, hogy a valós, megtörtént dolgokról hazugságokat találtak ki és a kiadvány minden egyes fejezete a kommunista ideológiával erősen át van itatva. Egyszóval: „*propaganda-jellegű, melyben a Bakuból érkezett küldöttek, kommunisták, Komszomolok a város építőiként vannak beállítva. A valós események hű bemutatásához viszont hiányoznak az olyan szavak, mint kitelepítettek, internáltak, hadifoglyok, baltikumi, ukrán szabadságharcosok, légiosok, németpárti vlaszovisták, magyarok, oroszországi németek...*”⁸

A fentebb leírtakat **Reinhold Haun** azzal egészíti ki, hogy földije, **Tea Adamovna Emih**, a Baskíriai Egyetem Biológiai Tanszékének vezetője az

említett város-monográfiával szemben sokkal realisabb képet rajzol a huszadik század derekán Oktyabrszkijban végbement városéptetésről. Szülővárosával kapcsolatos visszaemlékezése mindössze 10 példányban jelent meg, ezért „*ritkaságnak számít.*” **Reinhold** utal arra is, hogy „*neki csak néhány fejezet van meg belőle, melyek a »Csupán« nevű újságban láttak napvilágot.*”

A kiemelt Emih-émlékirat mellet a német író nagyra értékeli **Berghoffer Róbert** túlélő *Tabu* című könyvét, amely magyar szemszögből az Oktyabrszkij város építésének történetébe személyes élményeit is beleágyazva, ennek tükrében írja le az 1852. sz. Tujmazi láger „*belső életét.*” Az információ közléséhez kapcsolódik a német író egyértelmű kérdésfelvetése is: „*Hogy mi történt a tábor falain, szögesdrótokon kívül, az más könyvekben található meg.*”⁹

Az úgynevezett „*más könyvek*” közül kiemelkedik a lábjegyzetben említett **Reinhold Haun** író és történész *Anton Oktyabrszkij Berlin* című oroszul, magyarul¹⁰ is kiadott könyve, amelyben realisan leírja az oroszországi *Anton* községből elszármazott *Volga menti németek* történetét. Ezen belül bemutatja az *Anton* községből kitelepített német emberek, köztük a családja sorsát. Ezek a jogfosztott, földig megalázott német emberek Oktyabrszkij város tényleges építői voltak, akikről a város hivatalos történetírói, krónikásai előre megfontolt szándékkal megfeledkeztek, az egyszerű létfenntartásért megvívott élet-halál harcukat is elhallgatták. Ez a megállapítás vonatkozik a településre irányított más nemzetségekre, köztük a németországi és magyarországi hadifoglyokra, történetesen a „malenkij robotra” elhurcolt történelmi Magyarország állampolgárjaira, az etnikai németekre is, akik az NKVD itteni GUPVI és GULÁG táboraiban raboskodtak. Az internáltak szenvedéstörténetéről is a későbbiekben írunk bővebben.

Oktyabrszkij település történetével kapcsolatosan fontosnak tartjuk megjegyezni: 1937-1942 között *Szocgorod* (a későbbiekben *Oktyabrszkij*) elnevezés alatt - *Narisevo*, *Tujmazi*, *Makszjutovo*, *Turkmenyevo*, *Mullino* baskír települések közelében, nevezetesen a huzatos, szeles *Sajtan-mezőn* feltárt kőolajmezők -, kuttak, tárolók közelében – a tujmazi olajmunkások, illetve az NKVD által 1942-től a munkatáborokba mozgósított volgai német¹¹ férfiak és nők építették fel az első munkás fabarakk-negyedeket. Az év folyamán – az NKVD fegyvereseinek kíséretében – mintegy ezer német nő érkezett a városnak sem nevezhető településre.

A „munkaharcos” jelszavakkal vezényelt, ám gyengén kosztolt „munkahadseregben” naponta a munkaidő 10-12 órát tartott. A visszaemlékezések szerint **Burdakov**¹² tábornok felügyelete alatt több ezer német munkaszolgálatos nő dolgozott Oktyabrszkijban is. Naponta a fejükhez vágták, hogy az oroszországi német nők és férfiak azért részesülnek üldöztetésben és ilyen elbánás-

módban, mert Németország megtámadta a Szovjetuniót. Rajtuk kívül munkás-hadsereg keretében ide irányították a krími tatárokat, örményeket, görögöket is.¹³ A kijelölt lakterületüket engedély nélkül nem hagyhatták el, nem mozoghattak szabadon, mert az NKVD parancsnoksága – mint „*megbízhatatlan személyeket*” - szigorúan nyilvántartásba vette őket és havonta jelentkezniük kellett a parancsnokságon. A diszkrimináció fogalmát teljesen kimeríti a németekkel szemben foganatosított kegyetlen büntetőpolitika. Például Oktyabrszkijban sem ők, sem gyerekeik nem járhattak orosz, illetve semmilyen iskolába, a „*férfiakkal történő találkozás*” büntetnek számított, ha mégis gyerek született, az apa nevét nem írták be, mert az anyakönyvi hivatalnál megtagadták a házasságkötés bejegyzését stb. Pl. a házasságkötés hivatalos regisztrálását csak 1950. április 15-től engedélyezték. Később megengedték a német nőknek, hogy hivatalosan férjhez menjenek, magukhoz költöztessék családjukat és háztartást alakítsanak ki. A munkaszolgálatosok többsége bunkerlaksokban és munkásszállásokon lakott a település *devoni kerületében*.

1955. december 13-án fejeződött be Oktyabrszkijban is az oroszországi németek majdnem 15 éves megaláztatása. Erről rendelkezett a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége¹⁴ „*a különleges rendeltetésű lakóhelyeken élő németek és családtagjai jogi korlátozásának megszüntetéséről*”. A rendelet azt is kimondta, hogy az „*adminisztratív felügyelet*” alól felszabadított „*oroszországi németek*” és a Németországból „*repatriált németek*”, akiket a „*különleges rendeltetésű telepekre küldtek*” (Szibéria, Kazahföld), nem jogosultak visszakapni „*elkobzott vagyonukat*” és „*nem jogosultak visszatérni azokra a helyekre, ahonnan kitelepítettek őket.*”

Azóta több mint 70 év eltelt, de a még élő német munkaszolgálatosok, illetve gyerekeik sem szívesen beszélnek a szovjet büntetőpolitikáról, amelyek megsértették a szovjet alkotmányt, az emberi jogokat. Ezzel a jelenséggel találtuk szembe magunkat, amikor az Oktyabrszkij város német körének klubjában a túlélőkkel beszélgettünk. Nehezen oldódott meg a nyelvük, hiszen ezzel párhuzamosan lelki sebeiket szaggattuk fel.

Annyit azért elmeséltek, hogy az első német telepesek még a XVII. században kerültek Baskírföldre, a német férfiak főleg az ufai katonai helyőrségben szolgáltak. A XIX. sz. végéig számuk mintegy ezer főre növekedett. A Sztolipin nevével fémjelzett földreform keretében az úgynevezett Ufai kormányzóság „*szabad földterületein*” 1912-1914 között 3914 német telepes gazdálkodott, akiknek a zöme Herszon térségéből érkezett. A második világháború idején a baskírföldi németeket nem érintette az 1941. augusztus 28-ai kitelepítési ren-

delet, viszont jogaikat erősen behatárolták, illetve korlátozták, úgynevezett „komendant-rezsim” alatt, egy adott településhez kötve éltek és szigorított munkaszázadokban dolgoztak. A 60-as években visszanyerték elemi jogaikat.

1979-ben 11 326 fő vallotta magát német nemzetiségűnek. Több mint 8 ezren városokban élnek.¹⁵ Jelentősebb németlakta települések: Balgonarszki járás (*Prisib, Alekszejevka, Viktorovka, Novonyikolszk*), Szterlitamak járás (*Alekszandra-Valinka*), Abzelilovszki járás (*Szevernij*), Tujmazini járás (*Pervomajszkij*) és más járások. Az utóbbi időben nyelvüket nyíltan használják, katolikus és lutheránus vallásukat közösségi szinten is gyakorolják, és kapcsolatban állnak Németországgal.

Az Oktyabrszkijba érkezett német telepesek szerint az első építmények, illetve a városépítés a *Devon*¹⁶ út két oldalán indult el. A környező erdőből kitermelt faanyagon kívül *Moszkovkában* mész-, gipsz-, homok- és kőbányát nyitottak, amelyek a szilárd építőanyagok alapját is képezték. Beindították a mészégetést, a gipsztéglák (gipszblokkok) előállítását, amely kiváló falazóanyagnak bizonyult. *Szocgorod* és a vele szomszédos *Tujmazi, Szerefimov, Harisevo, Bavla, Urussu* települések lakóházainak falaira is gipsz alapú alabástrom került. Az agyagbányából kiszállított anyagból vályogtéglákat formáztak, amelyekből a lakóházak falait építették fel.

A feljegyzések szerint 91 fabarakkban eleinte mostoha körülmények között 1133 család élt, majd fokozatosan vályog-, kő- és téglalakásokba költöztek át. Ezeket az egy és két szintes emeletes lakóházakat, közintézményeket stb. a második világháború alatt és utána a sztálinisták által lakhelyükről erőszakosan idetelepített volgai németek, a frontról ideszállított hadifoglyok, majd 1944-1945-ben a történelmi Magyarország településeiről internált magyar, sváb-német civilek építették fel.

Az első nyers olajszállítmány 1940. május 1-jén az *Urussu* vasúti csomóponton keresztül haladva jutott el a szomszédos tatárföldi *Szerefimovba* létesített kőolaj-finomító üzembe.

1942-től a települést hivatalosan *Oktyabrszkijnak* nevezték el. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa elnöki rendelete 1946-ban köztársasági jogú városi rangra emelte, ahol erőteljesen fellendült a kőolajbányászat. Az újabb iparközpontot Baskírföld nyolcadik városaként jegyezték.

Ehhez az időszakhoz fűződik a legnagyobb történelmi esemény is. A *Narisevóhoz* közeli 100. számú fúrótornynál az 1650-1700 méter mélységben felfedezett földalatti olajmezőből – **M. V. Malcev** geológus erőfeszítésének, és kollégái szakmai közreműködésének köszönhetően – hatalmas víz-

sugárként a felszínre tört a „*fekete arany*.” A krónikások szerint 1944. szeptember 26-a mérőöldkőnek számít a város történetében. Ettől a dátumtól kezdve naponta 300 tonna kiváló minőségű „*devoni olaj*” került a tárlókba, majd a kiváló üzemanyagot egyenesen a frontra irányították, hogy megállás nélkül üzemeltessék a hadi járművek ezreit. Ebben az időszakban a fűrótorony-építő brigádok főleg kitelepített volgai németek voltak, akik, mint megbélyegzett „*munkaszolgálatosok*” éjjel-nappal, esőben, sárban, hóban és hóviharban, kegyetlen nyári hőségben dolgoztak. Ha az elégedetlenkedők közül valaki kinyitotta a száját, panaszkodott, társait ellenállásra biztatta, akkor az illető minimum 10, maximum 25 év „*átnevelő lágerbörtönt*” kapott.

Az időközben megalakult *Tujmaza-nyeft tröszt* vezetősége egyre szélesebb termelőüzemeiben, kőolajvezeték, út-, híd- vasút és városépítészetben, a környező bányákban, kolhozokban stb. a katona- és civilfoglások ezrei embertelen körülmények között végeztek rabszolgamunkát 1944-1947 között.

Második kutatásunk során is szembesültünk azzal a kegyetlen valósággal, hogy magyar honfitársaink több mint 70 évvel ezelőtt idekerülve, nagy számú halálos kimenetelű robotolás árán egy nagy kiterjedésű várost építettek fel. Nekik, a „*munkáshadsereg*” névtelen hőseinek máig egy emlékjelet sem állítottak.

A mostani város lelketlen vezetősége nem is akar tudomást szerezni arról a perdöntő tényről, hogy az idehurcolt magyar állampolgárok éveken keresztül itt raboskodtak és dolgoztatták őket. A végkimerülésben elhunytak temetőit, tömegsírijait is megsemmisítették.

Azonban itt is vannak jó szándékú és éles emlékezetű emberek, akik sorsközösségben éltek a rabokkal, a kegyetlen kommunista rabtartókat is ismerték. Még a leszármazottjaik is megközelítőleg mindenről tudnak és azonosultak fájdalommal, megmutatták az egykori munkatáborok helyszíneit, romjait, a ledózerolt temetőket, az eltüntetett sírhalmokat, a bezárt temetőket. Az elhunytak lelki üdvéért együtt imádkoztunk és gyűjtöttünk emléküik megvilágítására gyertyákat és helyeztük el a névtelen sírokra a kegyelet virágcsokrait.

A bolsevista gondolkodás folytonosságát megjelenítő Lenin-szobor árnyékában elődjeikhez hasonlóan a mostani város vezetője és irányító testülete szintúgy kegyetlen, az őt körülvevő hivatalnokok, illetve csinovnyikok is, akik a városépítő magyar és német halottakat nem tisztelik, még az emlékezetükből is kitörölték. Sőt a kommunista veteránok kórusban „*lefasisztázzák*” a hozzátartozóikat is, akik eljöttek ide, hogy emlékezzenek halottaikra, akik jeltelen sírokban alusszák örök álmukat.

Ez a fejezet is az eltitkolt, elfeledett emlékhelyekről szól, amelyeket nagy erőfeszítések árán Baskírföldön és Tatárföldön jártunk be, fedeztünk fel, fotóztunk le – a levéltári adatok és a borzasztó körülményekre emlékező túlélők anyagjainak felhasználásával – a jövő nemzedék számára okulásként – írásban és filmen is megörökítettünk.

Oktyabrszkij napjainkban *Ufa*, *Sztyerlitamak*, *Szalavat* után nagyságrendileg a negyedik nagyvárossá nőtte ki magát a térségben, amelynek húzóágazata továbbra is az olajbányászat. Mellette további ipari központok: *Nyeftyekamszk* és *Isimbaj*. Ezekhez a helységekhez kötődik a kőolaj, földgáz, vas- és rézérc, mangán, kősz és különböző építőanyagok kitermelése és feldolgozása. Más területen is jelentős az ipara: gép-, vegy-, faipar, nagy erőművek stb.

Egyébként az erősen kontinentális éghajlatú Baskíria mezőgazdaságában két ágazat dominál: nyugati sztyeppei részén a növénytermesztés (gabona, takarmány, ipari növények) és a lombhullató erdőkkel, tisztásokkal, legelőkkel tagolt Urálban, illetve hegyvidéken az állattenyésztés (szavasmarha-, juh- és lótenyésztés). Ide tartozik az 1930-ban kijelölt – turistákat is vonzó – *Baskír Természetvédelmi Terület*, amelynek 72 ezer hektáros, – *Déli-Urál hegység* nyugati lejtőit magába foglaló tájegységében igen ritka növény- és állatfajok kerültek hatósági védelem alá. A Szovjetunió nyugati országrészéből kulákként kitelepített, szabadságuktól, korábbi életterüktől megfosztott német és nyugat-ukrán eredményesen gazdálkodó családoknak köszönhetően a *Belaja*, *Ik* és más folyók völgyében a zöldség- és gyümölcstermesztés is meghonosodott.

Ezért is fontos megjegyezni, hogy az ország népességének 64%-a város lakó. Kiderült, mintegy négy milliós lakosságából kb. 1,2 millió baskír, a többiek: oroszok (kb. 40%), tatárok, csuvasok, marik, mordvinok, ukránok. Az utóbbiakat kulákként erőszakkal idehurcolták. Az ide telepített oroszokon kívül a többiek (tatárok, csuvasok, marik, mordvinok) az Északi- és Déli-Ural térségének őslakói.

A Baskíria nyugati részén lévő és rohamosan fejlődő *Oktyabrszkij* 360 hektár erdősáv és nemrég telepített gyümölcsös- és zöldségeskertek veszik körül. Északi oldalát a *Haris-Tau* hegyvonulat, délebbre pedig az *Ik* folyó határolja. A folyópart túlsó oldalán *Tatárföld* terül el. Van repülőtere is, amely a települést légi úton *Moszkva*, *Kazany*, *Ufa*, *Nyeftyekamszk* és más városokkal köti össze. Innen naponta távolsági buszok indulnak *Kujbisev*, *Toliatti*, *Ufa*, *Brezsnyev* és más helyiségekbe.

A pécsi Német Kör szervezésében 2012 nyarán először jártunk itt, és végeztünk tényfeltáró munkát Baskíriában.

Második utunk alkalmával eddig összesen 16 NKVD/MVD, GUPVI táborhelyet, hadifogoly-temetőt tártunk fel. A Moszkvában székelő Vojennije Memoriali Társaság a 16 temetőből hivatalosan 4 sírkertet újított fel, ahol főként német, magyar hadifoglyok és internált civilek nyugszanak.

AZ ELTITKOLT LÁGERVILÁG OKTYABRSZKIJBAN

Reinhold Haun idézett könyvéből tudjuk, hogy Oktyabrszkijban a lágervilág 1940-ben vette kezdetét.

Oktyabrszkij város idősebb lakóinak körében ma is közismert dolog, hogy Urussunál a Tatárföldet és baskíriai Oktyabrszkijt összekötő *Ik* folyó hídját magyar és német civil internáltak építették. Az építésben résztvevő magyar hadifoglyok létszáma máig ismeretlen.

A lakosság által úgyszintén igazolt tény, hogy a település várossá építésén magyar foglyok ezrei dolgoztak, akik közül több százan jeltelen sírokban vannak eltemetve. Ugyanis a múlt század hetvenes éveitől kezdve bekövetkezett városrendezés, területbeépítés folytán a sírhalmokat a város vezetői megsemmisítették. Így nincs emlékjel a magyarok és németek otlétéről. Ottjártunkkor is azt a hazugságot terjesztették, hogy „*Baskorsztán területére nem irányítottak ilyen kategóriába tartozó személyeket (internáltakat – a Szerző).*”¹⁷

A tények, adatok birtokában meggyőződünk a minden alapot nélkülöző hamis állításai sokaságáról. Az *Ik* folyó hídján kívül tagadják azt is, hogy Oktyabrszkijban volnának magyarok, németek által épített objektumok, többszintes házak, amelyekben hivatalok működnek, a lakóházakban pedig a városlakók végleges és nyugalmas otthonra leltek. Természetesen az ifjabb generáció többségének nincs valós képe a kérdésről, mert a hivatalos propaganda kilúgozta az ő fejüket is.

Mélységesen egyetértünk **Reinhold Haun** kérdésfelvetésével és válaszával: „*Hogy a városi hatóságok miért nem járulnak hozzá a magyar áldozatokról megemlékező emlékmű felállításához? Mert ezzel a szovjethatalom újabb gaztettét ismernék el. Magyarországon civileket fogtak el az utcákon, lakásokban. Embereket rángattak ki a közlekedési eszközökből, majd pedig vagonokba gyömöszölték és kényszermunkára vitték őket a Szovjetunióba. Három évig nem*

volt lehetőségük, hogy életjelt adjanak magukról, vagy jelezzék, hogy a SZU melyik építkezésén, bányájában dolgoznak. Mindez azoknak szól, akik előszere-ttel szajkózzák: *Felszabadítottuk Európát a fasiszta uralom alól.*

Az internáltak nem tudtak oroszul, emiatt alig volt kontaktusuk a helyi lakossággal. Ugyanakkor nem okozott problémát, hogy németül beszéljenek az oroszországi német kényszermunkásokkal. A kiszabadult német kényszermunkás nők visszaemlékezéseikkel hozzájárultak ahhoz, hogy képet alkot-hassunk a város építéséről.”¹⁸

Az egykori és a mai hatóságokat ostorozva vádoló és bizonyító erejű szavait **Reinhold Haun** könyvében – a kényszermunkások beszámolóai alap-ján – számos példával támasztja alá. Például bizonyítást nyert, hogy a „15x15 cm-es gerendákból” épült, a városban az úgynevezett „szerződéses” háza-kat” nem a német hadifoglyok, hanem az internált magyarok építették. **Ella Kremmer** egykor kényszermunkásnő azt állítja, hogy a város Devoni főutcáját (egykor Sztálin út) magyar hadifoglyok aszfaltozták le.

A szerző egyik 2016. június 28.-i gyűlésen tartott beszédében megemlített egy példát az államok közti egyenjogúság megsértésére, s ennek elkövetőit is megnevezte: „A Szovjetunió Védelmi Minisztériumának Emlékezés Adatbankja nevű honlapján az olvasó megtalálhatja az 1925-ben született **Tamplon Jurij Avgusztovicsot**, aki Som¹⁹ magyar község temetőjében nyugszik. E katonatiszt ősei 170 évig éltek a Volga-menti Anton²⁰ községben, melynek történetével az utóbbi tíz évben foglalkozom. Vájon, hogy került ez a német ember 1945-ben a Vörös Hadsereg soraiba? Újabb talány. Jelenleg Oktyabrszkij, Belebej²¹, Babli²², Almetjevsk²³ és Buguruszlán²⁴ településen is élnek Tamplon nevű emberek. Le-het, hogy Tamplon magyarokra lótt, talán meg is ölte őket. De a magyarok már 70 éve gondozzák a nevét őrző emlékművet a keresztény és emberi erkölcsök sza-bályai szerint. Természetesen államközi szerződések is vannak. Oktyabrszkijban, a Tujmazin-hegyen, immár 77 éve nyugszanak Magyarország egykori polgárai, akik az 1852. számú lágerben raboskodtak. Nevüket, sírhelyüket nem ismerjük. A város illetékesei és a „veteránok tanácsának” vezetője, **J. Korolkov** megakadá-lyozzák az internált magyarok emlékművének felállítását.

Manapság a média rendszeresen beszél arról, hogy a Baltikumban, Eu-rópa területén lerombolják a szovjet katonai emlékműveket. Úgy gondolom, hogy a bűnösöket nem ott, Európában, hanem nálunk, Oroszországban kell keresni. A „korolkovok” vétkesek abban, hogy odaát lebontják a katonai emlékműveket, mert megtiltják hasonló emlékművek felállítását az ellenőr-zésük alatt álló területeken.”²⁵

Az oroszországi német író és történész barátunkkal egybehangzóan elmondhatjuk és reménykedünk, hogy a közeljövőben „*az emlékmű felállításának kérdése megoldást nyer, hiszen a jószomszédi kapcsolatok manapság fontosabbak, mint bármikor.*”²⁶

SZTARIJE TUJMAZI

„A 1852. sz. mobilizáltak munkalágere.”

Reinhold Haun könyvében értékes információkat közöl arra vonatkozólag, hogy már a második világháborút megelőző években a *Szocgorodokként* nevezett település környéki lágerrészlegben – különböző időszakaszban – rabmagyarokból álló kontingenseket dolgoztattak.

Az első „*városépítő*” kontingens lágerrhelyét az NKVD 1940-ben a *Narisevóba* vezető út mentén állította fel. A korabeli okmányokban 1852. sz. munkalágerként vált ismertté. Az itteni népemlékezet is úgy tudja, hogy a Szovjetunió nyugati, feltehetően 1939-től elfoglalt Nyugat-Ukrajna körzetéből származó civil internáltakkal töltötték fel a kényszermunkások fogyatkozó állományát. A német történész leírása szerint: „*Értelmiségi kinézetű civil emberek voltak benne, akik nem szokták meg a fizikai munkát. Jóval a munkaszolgálatosok megérkezése előtt hozták ide őket. Órség vigyázott rájuk, mivel meg akartak szökni. A magyarok családostul laktak ott, s a megélhetésért utolsó ruhájukat is élelmiszerre cserélték. Lehet, hogy nem tudtak alkalmazkodni a helyi viszonyokhoz, de az is lehet, hogy rossz munkások voltak. 1942 telére a ruházat elfogyott, és a láger mellett szaporodni kezdtek a sírok. Nem volt élelmiszerjegyük, ezért lista alapján élelmeztek őket (mindenkit egy számmal jelöltek). Érthetetlen okok miatt ők kapták a legrosszabb ellátást: mindössze 50-60 deka kenyeret. Munka után nem jártak el külön munkára, mint a német hadifoglyok. 1942-43 telén sokan meghaltak közülük. Sírjaik Zaitovóban az Oktyabrszkiji Gépgyár területén vannak. A városi park építésének kezdete, az első elültetett fák a magyarok keze munkája.*”²⁷

Az 1852. sz. munkalágerben sínylődő magyarok, magyar állampolgárságú zsidók, ruszinok feltehetően az 1939-1940 között az akkor a Kárpátokban fennállt magyar-szovjet határon szöttek át a jobb élet reményében, de őket lefűlelték és magyar, német kémeknek nyilvánították őket. Az NKVD trojkája, illetve katonai törvényszéke általában háromtól 10 évig terjedő javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte őket. Kényszermunkásként így kerültek az 1852. sz lágerrészlegbe.

Lapsin Jurij alias Arnold György újabb adatközlőkre hivatkozva elmondta, hogy az első fecskének számító magyar csoportok a szomszédos tatárföldi *Sztarije Urussi-lagban* is dolgoztak. Halottaikat a közeli OMZ kompresszor iparrészleg mellett temették el. A túlélők csak 1945-1956 között nyerték vissza szabadságukat.

A város építőinek következő csoportjába a német és magyar hadifoglyok tartoztak, akik 1944-1949-ig vettek részt a város építésében (útépítés, aszfaltozás, lakásépítés, finnházak ács munkája stb.). Az öt évig elhúzódo fogság ideje alatt például a *Jutazinka-parti* légerrészlegben a városka különböző objektumaiban, az útépítkezésen, a kőbányában stb. dolgoztak. Legnagyobb és máig megmaradt építményük – a fentebb már említett – az *Ik* folyón átívelő *Urussi betonhíd*.

A negyvenes évek második felében már nem őrizték a foglyokat, szabadon mozogtak a városhatáron belül. Egy-egy vödör krumplióért, egy veknyi kenyérért a helyi lakosokhoz is eljártak napszámba, mindenütt szükség volt a szakértelmükre, a helyi vezetők is üdvözölték ezt, azonban az NKVD parancsnokságon napi szinten is számontartották őket, egyéb kihágásért, szökéskísérletért 10 év büntetés járt.

Reinhold Haun rendelkezésére álló adatai szerint „*a város határain belül és a város környékén 130²⁸ német hadifogoly és néhány száz internált magyar van eltemetve.*”²⁹

A megvizsgált visszaemlékezésekben Oktyabrskij város veterán tanácsának tagjai az oroszországi németeket gyakran összekeverik a német hadifoglyokkal és a Magyarországról ide internált etnikai németekkel. Úgyszólván a mai napig tartó, heves németellenességükből kiindulva „*mindenkit egy kalap alá*” vettek. Ez érthető is, hiszen a fentebbi pártutasításokat vakon követve a helyi rádióadások és az újságok nem foglalkozhattak ezzel a kérdéssel, mert tabunak számított.

Például azt is kevesen tudják, hogy 1955-ben Ukrajnából származó nagyszámú német csoport érkezett Oktyabrskijba. Bűnük az volt, hogy a második világháború idején Ukrajnából Németországba érkeztek és német állampolgárságot („*Volksdeutsche*”) kaptak. A háború után **Berija** népbiztos 1944. január 7-én keltezett 0013. sz. parancsa értelmében³⁰ a szovjet katonai kommandatúrák begyűjtötték őket és vasúton nem Ukrajnába, hanem 10 évre Szibériába szállították őket, majd 10 év fogság után a túlélők egy részét többek között Oktyabrskijba telepítették. Olajtárolók gödreit ásatták ki velük. A tél nagyon hideg volt, mínusz 40-45 fokban volt engedélyezett, hogy a melegedő sátrakba bemenjenek. A földmunkások 70 deka kenyeret és híg krumplilevest kaptak. Ők is bunkerlakásokban, majd barakkokban, a későbbiekben házakban laktak. Aki már bekerült a kórházba, nem tért vissza. A fegyelmetlenségét szigorúan büntették.

A német író szerint „mindabból, amit a Föderatív Biztonsági Szolgálat (a volt KGB) átadott az irattáraknak, áttételes számok állnak rendelkezésükre.”³¹ Ebből kiindulva a megközelítőleg hiteles légervilág hétköznapjait, fontosabb eseményeit és történéseit csakis sokféle adathalmazból mozaikszerűen lehetséges rekonstruálni.

A magyarországi túlélők írásbeli útmutatásait követve, a helyrajzok segítségével és a korábban Baskíriából, nevezetesen a kinti barátunktól, **Lapsintól** kapott felvételek birtokában megtaláltuk az 1852. sz. láger helyét éspedig az *Oktyabrszkijt Sztárijje Tujmazin* dombhátaait összekötő útnak a felénél, ahol most a parlagon heverő, rekultivált földterületen olajpumpák működnek.

Szemben az út másik oldalán van egy kis hegy, amelynek a neve szintén Tujmazi. Azt a helyi idősebb baskírok is megerősítették, hogy az 1852. sz. fő tábor mindjárt az út mellett kezdődött és a terület hátrafelé lejtett, ott voltak a földalatti bunkerlakásaik („zemljankák”), amelyeket már eltűntettek.

Mit tudnak minderről a 0060-as szovjet katonai rendelet alapján a málenkij robotra elhurcolt túlélők? A Szigetszentmárton³² településen élő **Schreiner Ernő** 89 évesen (2016) megfogalmazott nyilatkozatából tudjuk, hogy tizenhét évesen társaival idehurcolták az 1852. sz. „mobilizált munkatáborba,” amelynek túlélő lakójaként igazolja, hogy „1945-1946 között a fent említett táborban voltak halottjaink. Körülbelül 160-180 személy. A temető közvetlenül a láger Tujmazy község felé eső oldalán volt, a lágertől 30 méterre.”

Az egykori pilótanövendék, **Rákoscscabáról**³³ malenkij robotra elhurcolt, a 93 éves (2018) Budapesten élő, általam is jól ismert **Berghoffer Róbert** (1925. auguszt. 10.) szintén különböző forrásanyagokkal, visszaemlékezésekkel segítette tényfeltáró útunkat. Írásbeli *Nyilatkozatban* erősítette meg, hogy 1945-1946 közötti ittartózkodása idején a fent nevezett lágerben voltak halottjaik. Körülbelül 160-180 személyről van tudomása. Közük volt mások mellett unokatestvére **Schlézinger Alajos** is, amint írja: „én segítettem ott eltemetni”. Szerinte is a rabtemető közvetlenül a 30 méterre lévő láger mellett volt, azon az oldalon, ahol távolabbi irányban Tujmazi község terült el.

A fentebbi adatokat, tényeket **Berghoffer Róbert Tabu**³⁴ című könyvében is rögzíti. Magyarul és németül is kiadott visszaemlékezését annak a 180 honfitársának az emlékére írta meg, akik „1945 januárjától kerültek az 1852-es számú baskíriai kényszermunkatáborra, és onnan soha többé nem térhettek vissza hazájukba, szeretteikhez.”

„A drága szabadságtól” megfosztott sorstársaival együtt Magyarországról érkezett ide, a Szocgorodokhoz közeli vasútállomásra „40 nap felejthe-

tetlen utazás után”, becslése szerint „1600 emberrel, fiataloktól az idősekig, közöttük 460 nővel, akik most a hidegtől reszketve, ledermedt karjaikkal egymásba kapaszkodtak...”³⁵ A transzport nagyobb része a központi nagy lágerbe, kisebb csoportok Starije urusiba, Bogulmába, Alexandrovkába és Pervi Majma dolgoztak és ott is laktak, mint az 1852. sz. láger tagjai. A transzport együtt volt a grúziai átköltözésig.

Berghoffer Róbert felidézi, hogy a tovább utazó szerencsétlen rabok közül 200 főnyi erdélyi szászot is leszállítottak, akiket a *Tujmazi* és *Oktyabrszkij* település határában létesített 1852. sz. mobilizált munkatábor frissen épült téglalapületeiben helyeztek el: „*kiskapu mellett állt a bejárati őrbódé, tetején egy feliratos táblával, amelyen ez a szöveg állt: 1852. sz. MOBILIZÁLT MUNKATÁBOR.*”

A területet szögesdróttal körbekerítették, négy sarkán őrtornyok álltak. A kíséző örök katonaruhás orosz nők (meg nem erősített hírek szerint volgai német nők) voltak.

A női rabok részére külön lágerépületet emeltek, őket biztonsági szolgálatra besorozott volgai német lányok őrizték.

Az internáltakat szakmák szerint építőbrigádokba osztva városépítési munkán dolgoztatták. Külön csoportokat vittek át azonos lágerszámmal *Alekszandrovkába* és *Bugulmába*, az alabaster bányába, ahol fehér téglablokkokat készítettek (ezekből épült a város).

Egy Magyarországról internált csoport a *Pervomajszkoje* nevű kis faluban dolgozott. Megjegyzi, hogy „*órálok a köztük lévő távolság miatt ittlétük alatt nem sok hírt hallottunk.*”³⁶ A neve helyett mindenki sorszámot kapott, köztük **Berghoffer Róbert** a 784-es számot viselte.

A nők egy részét a *Barátság gázvezeték* építésére vezényelték, 20–22 fokok hidegben is kemény fizikai munkát végeztek. (Majd ez lett a KGST-országok ipari együttműködését szimbolizáló Barátság kőolajvezeték első szakasza.)

Ideérkezésüktől számítva néhány hónap elteltével, egyre több fogoly legyengült. „*Télidőben naponta 4-5 sorstársunktól is búcsút kellett venni*” – írja **Berghoffer Róbert**. A halál oka: általános legyengülés, vérhas, tifusz. Rövid idő alatt 130-ra emelkedett az elhunyt férfiak száma. A legtöbben az erőltetett fizikai munkától legyengültek, mivel ételmezésük gyenge és hiányos volt. Naponta egyszer kaptak egy adag káposztalevest, hozzá 200 gramm fekete kenyeret. Aki az előírt munkanormát teljesítette, az egy adag kását is kapott. Ez az ételmennyiség sokak számra kevésnek bizonyult, véglagyengülés következtében sokan elhunytak.

Aki innét szökni próbált, azt eredménytelen figyelmeztetés után lelőtték, illetve képzett kutya-falkával érték utol, hozták vissza, a haldokló sebesülteket pedig a vérebe szétmarcangolták. Az egyik rab a Volga folyóig jutott el, azonban őt is lefűlelték, visszahozták üldözői. *Bulyburjan kapitány* a láger akkori ügyeletes parancsnoka – a rabokban félelmet keltő példát statuált – kiszemelt áldozatát a lágerlakók szeme láttára kínoztatta halálra.

Fegyveres kíséretben jutottak el a kijelölt munkahelyükre, bekapcsolódtak a város építésébe, naponta, oda-vissza 10 km-t is megtettek. A lágertől 5 km-re húzódott a vasútvonal, itt volt az ideiglenesen létrehozott vasútállomás és a teherszállítmányt fogadó átrakodó részleg is, ahol raktárokat emeltek.

Az épülő város és a fő láger közötti térségben csak egy Tujmazi elnevezésű falucska volt, ahol őslakos baskírok maguk építette kis faházakban éltek. A település mindössze 10-15 portából állt. A munkabíró lakosok egy része a nemrég feltárt kőolajkutagnál volt alkalmazásban. A kitermelt kőolaj vízfolyásszerű patakokban iramlott a gyűjtőhelyekre. Éjjel-nappal lobogtak az égbe meredő gázgyertyák, amelyeknek fénye a lágerig is elterjedt.

A magyarokat egy 30 méter széles, 50 méter hosszú vasbetonépületben helyezték el. A földszinttől számított padlása 6 m magas volt. A tetőzete kátrány-papírral, szurokkal leöntött lapos tető volt. Az egész építményt vasbetonoszlopok tartották meg.

Az internált magyarok közül sokan 1945. október 21-ét a várva várt szabadulás napjaként éltették.

A lágerorvosok a teljesen legyengült, beteg túlélőket kiválogatták és egy transzporttal hazaküldték őket. Az ő útjuk már nem 40, csak 20 napig tartott.

Az első „*leszázalékolt rabszállítmány*” hazaküldése után két hónap sem telt el, amikor 1945. december 18-án váratlanul közölték az internáltakkal, hogy csomagoljanak, mert elutaznak innen.

ZIL teherautókra rakták őket, és csoportosan kiszállították a közeli pályaudvarra. Az utazás láza feledtette velük minden bajukat, átszelték az új várost. Mint leírja: „*Integető emberek búcsúztak tőlünk... Szinte hihetetlen, hogy a semmiből, ilyen rövid idő alatt magyarjaink egy várost varázsoltak ide, és ráadásul úgy, hogy ezekre az épületekre az építőink méltán büszkék lehetnek. Az ebben lakók biztos, hogy sokáig fogják áldani a magyarok keze munkáját, és a híres ácsbrigádét akik mindig, mindenkinek tudtak segíteni.*”³⁷

Felső utasításra aznap az 1852. sz. láger és a bugulmai, pervomajszkiji tábor részlegeinek összes internált lakóját bevagonírozták és „*minden vagon a létszámnak megfelelően vizet és kenyeret vételezhetett a konyhavago-*

nokból. (...) *Éjjél lehetett, amikor megmozdult a szerelvényünk és kigördült az Oktyabrszkij nevet viselő, hatalmas, új város pályaudvaráról. (...) Másnap délutánra, ha nehezen is, de elértük a Volga folyót. Ez azért is volt megnyugtató, mert így Európa felé tartottunk, és nem vissza. Így búcsút inthettünk Szibériának, Baskírföldnek és a lágerünknek.*"³⁸

Berghoffer Róbert Baskírföldön elviselt több hónapos rabsága idején megtapasztalta azt is, hogy a svábmagyar nők az embertelen viszonyok közepette is erősebbnek bizonyultak a férfiaknál: „...nem fut hozzájuk a halál. A láger négyszázhatvan női tagjából egyet sem kellett itt eltemetni, míg sajnos, a férfiak közül 180 fő maradt itt Szibériában.”

Egy másik levélváltásban az Oktyabrszkijban megtörtént gyakori elhalálozások okát firtattam. Lényegre tapintó megállapítás: mint sok más láger esetében, itt is a halálra éheztetés, a teljes legyengülés és a járványos betegség ritkította a rabok sorait.

Más forrásból is előkerültek olyan internáltak kartonjai, akiknek a halálát ebben a lágerben is a különböző járványos betegségek, végelgyengülések okozták. Hálával gondolunk **Kontra Ferencre**, Magyarország Kazányi Főkonzulátusának főkonzuljára, aki otttartózkodásunk idején segítette tényfeltáró munkánkat. Például megküldte nekünk az 1852. sz. internálótábor témájában a Baskír Köztársaság Levéltári Szolgálatának vezetőjéhez, **I. V. Galjamov** főosztályvezetőhöz 2016. július 8-ai keltezéssel intézett levelét és annak mellékleteinek a másolatát. Ugyanis Baskortosztan fő levéltárosa egy korábbi levélváltásban jelezte, hogy semmilyen levéltári anyaggal nem tudják bizonyítani azt, hogy Baskírföldön, köztük Oktyabrszkijban is raboskodtak magyar állampolgárságú, német nemzetiségű civilek. Nos, ezek szerint a város archívumában nem találták nyomát annak, hogy 1946 és 1950 között a város területén elhelyezkedő 1701-es és 1852-es táborokban magyarokat vagy magyarországi németeket tartottak volna fogva.

Kontra Ferenc főkonzul az említett 1852-es lágerben elhunyt magyar civil-internáltak kartonjaival igazolta, hogy Baskortosztan területén, többek között Oktyabrszkijban létezett a korábban a város vezetősége és a levéltárosok által is eltitkolt 1852. sz. internálótábor. Például a moszkvai levéltárakból előkerült dokumentumok között volt a Magyarországról internált **Fartus Gyula** (1900-1945. júl. 22.), **Gasler Lajos Dezső** (Sashalom³⁹, 1907-1946. ápr. 3.), **Fiser Nándorné** (Vecsés⁴⁰, 1919-1946. jan. 12.) *Személyes dossziéja* (Ucsatnoje gyelo), akik az orvosi igazolás szerint végelgyengülésben haltak meg (*lásd a mellékletben*). Ők is a felszámolt temető földjében nyugszanak. A mellékelt ügyiratok-

hoz csatolták az orvos és a lágerparancsnok által aláírt jegyzőkönyveket, ebben adatot találunk a temetési könyv sorszámaról, az elhalálozott családi-, kereszt- és apai nevééről, nemzetiségéről, halálának és temetésének időpontjáról, a sír sorszámaról és a négyszög számáról, ahová az elhunytat temették.

A pécsi Német Körrel együttműködő *Kontra Ferencnek sikerült* részünkre a moszkvai levéltárból megszereznie az 1852-es lágerben Berghoffer Róbert szerint elhunyt 180 számszerű áldozatból, 70 magyar állampolgár, főleg német nemzetiségű férfi, köztük egy nő név szerint adatolt listáját is, akiket 1945. január 3.-január 30 közt főleg Budapestről és környékéről az Oktyabrszkij 1852. sz. ORB (batalion/zászlóalj) munkalágerbe jótételei munkára hurcoltak és a városépítés közben haltak meg.

Ez az 1852. sz. ORB munkazászlóalj temetőkönyvéből kimásolt lista, amely igazolja, hogy a 25 sírnyi négyszögben (minden négyszögben 5 sor és minden sorban 5 sír) többnyire egy sírba 3-4, ritkábban egy-két halottat temettek. Többek között 23 sírba 4-ével, 10 sírba 3-ával, a többibe egy-egy halottat temettek. Ez teljesen megdönti a „nem létező” civil halottak mítoszát és a város vezetőinek álnok hazugságát. Az orosz nyelvű dokumentumból magyarra betűhíven általam átmásolt lista tartalmazza az elhunyt családi-, kereszt- és apai nevét, születési helyét, idejét és elhalálozásának dátumát. Egyes nevek, települések pontatlanul, elferdítve vannak leírva, ahol tudtam, pontosítottam.

Íme a lista: *Újhelyi János Konrád* (Rákos Szentimre, 1900–1945. 08. 22.), *Golser Elek Arnold* (Pest, Pestszentlőrinc, 1900. 01. 01.–1945. 08. 22.), *Grejff József András* (Dunabogdány/Rakospatak, 1903–1945. 08. 22.), *Feiber Károly Károly* (Maros/Pest megye, 1911–1945. 08. 22.), *Kirher István Marton* (Budafok/Szigetszentmiklós, 1902–1945. 08. 26.), *Majer Marton* (Vecsés, 1912–1945. 08. 26.), *Fiser József Rezső* (Budapest/Pestszentlőrinc, 1903–1945. 08. 27.), *Sturc Jenő Mihály* (Rakospalota, 1901–1945. 08. 28.), *Roniks Avgusz Nándor* (Budapest/Kispest, 1903–1945. 09. 02.), *Trakszler József József* (Újpest, 1924–1945. 08. 02.), *Bruder József József* (Rákoscscaba, 1900–1945. 09. 02.), *Najdolt Petr Jozzip* (Szigetszentmiklós, 1905–1945. 09. 02.), *Shrek Franc Franc* (Budapest/Rákostelep, 1924–1945. 09. 03.), *Gollertsv János Lipót* (Újpest, 1924–1945. 09. 03.), *Osenbren Jozef Mátyás* (Monor, 1916–1945. 09. 02.), *Henri Vilmos Antal* (Rakospalota, 1906–1945. 09. 04.), *Blum Lajos Somuel* (Újpest, 1906–1945. 09. 04.), *Hofman Pál Antal* (Szigetszentmiklós, 1909–1945. 09. 05.), *Zamel József Nándor* (Vecsés, 1902–1945. 09. 06.), *Strumajer Zoltán Ferenc* (Pestszentlőrinc, 1926–1945. 09. 06.), *Honfi János Ádám* (Paks/Sashalom, 1902–1945. 09. 10.), *Sas Lajos Károly* (Rákoscscaba,

1925–1945. 09. 08.), *Strojok Mihály Mihály* (Gyömrő, 1908–1945. 09. 04.), *Pleizer József* (Rákoscscaba, 1903–1945. 09. 11.), *Smidt Ede Antal* (Budapest/Rákospalota, 1903–1945. 09. 08.), *Frivirt Jozsip Mátyás* (Vecsés, 1901–1945. 09. 13.), *Gartce József József* (Szigetszentmárton, 1903–1945. 09. 13.), *Andreli József Georg* (Vecsés, 1908–1945. 09. 14.), *Kempff András András* (Magyardebrő, 1907–1945. 08. 15.), *Kihler Hereik Henrik* (Sashalom, 1905–1945. 09. 14.), *Neizer Imre János* (Újpest/Percel..., 1911–1945. 09. 16.), *Feszbaum Pál József* (Rákoscscaba, 1903–1945. 09. 16.), *Flaiser János István* (Nagyberzseny..., 1907–1945. 09. 17.), *Propel József Tamás* (Vecsés, 1904–1945. 09. 17.), *Májér Imre Imre* (Rákoskeresztúr, 1914–1945. 09. 19.), *Metc János Ferenc* (Rákosliget, 1913–1945. 09. 19.), *Fuksz József János* (Pusztaszentlőrinc/Újpest, 1903–1945. 09. 22.), *Újhalin (talán Újhelyi) János János* (Kistarcsa/Rákospalota, 1904–1945. 09. 22.), *Steiner Kálmán József* (Rákostelep..., 1904–1945. 09. 19.), *Osvald József János* (Budapest/Sashalom, 1905–1945. 09. 22.), *Bánki József József* (Újpest, 1902–1945. 09. 20.), *Maus Ervin József* (Budapest/Kispest, 1926–1945. 09. 22.), *Berger János Nándor* (Vecsés, 1902–1945. 09. 20.), *Volf Kelemen Kelemen* (Újpest, 1901–1945. 09. 22.), *Tuldes Gyula Dezső* (Budapest/Pestújhely, 1902–1945. 09. 23.), *Feit Ádám Ottó* (Szigetszentmiklós, 1911–1945. 09. 23.), *Pretner Jozsip* (Újpest, 1908–1945. 09. 24.), *Herman István Vilmos* (Rákospalota, 1907–1945. 09. 24.), *Snajder Vilmos Miklós* (Gyömrő, 1914–1945. 09. 25.), *Ceigatcuge Gusztáv Jakab* (Gyömrő, 1906–1945. 09. 24.), *Onezorn Ferenc István* (Pestszentlőrinc, 1929–1945. 11. 12.), *Sild József Péter* (Rákospalota, 1901–1945. 09. 25.), *Keln Béla Béla* (Újpest, 1928–1945. 10. 28.), *Druk Sándor Lajos* (Budapest/Kistarcsa, 1929–1945. 10. 22.), *Kumpf Anna Mihály* (Pestszentlőrinc, 1927–1945. 09. 25.), *Palkó Gyula Gyula* (Pestszentlőrinc, 1900–1945. 10. 20.), *Gruber Tibor Mihály* (Gyömrő, 1924–1945. 03. 05.), *Herr Mátyás János* (Vecsés, 1907–1945. 10. 16.), *Snajder Kálmán Kálmán* (Újpest, 1903–1945. 10. 17.), *Konrád János Demes* (Kispest/Rákoskeresztúr, 1907–1945. 10. 15.), *Kirtmajer Gyula László* (Rákospalota, 1911–1945. 10. 15.), *Galik János János* (Monor, 1911–1945. 10. 13.), *Müller László Ferenc* (Rákospalota, 1927–1945. 10. 11.), *Bilinger József György* (Ercsi/Újpest, 1907–1945. 01. 22.), *Fof (Faf) János Jakab* (Újpest, 1904–1945. 10. 10.), *Konecsni Miklós Géza* (Gyömrő, 1912–1945. 01. 26.), *Rabej Dezső Károly* (Sashalom, 1914–1945. 10. 07.), *Koltener Lajos Ferenc* (Rákospalota, 1921–1945. 10. 06.), *Bauer János János* (Rákospalota, 1916–1945. 10. 05.), *Teisel Rezső Mihály* (Rákospalota, 1902–1945. 10. 04.).

A 70 áldozatból a legidősebb 45 éves, a legfiatalabb 17-18 éves volt. A listában találtam egy pestszentlőrinci 18 éves lány nevére, **Kumpf Annának** hívták, aki az adatok szerint feltehetően 9 hónapig bírta a robotolást, aztán végelgyengülésben meghalt. Szembetűnő a hónapokra lebontott veszteség mértéke: míg január, február folyamán egy-egy férfi halt meg, addig augusztusban 10, szeptemberben 42, októberben 14 és novemberben 1 fő férfi távozott el az élők sorából. Valamennyinek járványos betegség, köztük az éhezésből fakadó végelgyengülés és a flekktífusz okozta a halálát.

Itt jegyezném meg, hogy **Berghoffer Róbertnek** ugyan nem volt tudomása arról, de az 1945. decemberi elszállításuk után még sok százan maradtak az 1852. sz. lágerben, köztük nők is, akik közül többen meghaltak (*lásd az ügyiratokat a mellékletben*). Berghoffer a könyvében leírtakat levelében azzal egészítette ki, hogy „...egy jóvátételi munkáscsoport, hogy enni nem kapott, ezt megértem, hiszen nekik sem volt, de hogy akik az életüket veszítették a jóvátételi munka során, és jeltelen sírban nyugszanak, ez az ottaniak bűne, és ez megbocsáthatatlan.”

Berghoffer és társai számára a hazaindulás vágyálma szertefoszlott. 1945. december 18-án 550 fő internáltat Baskíriából Grúziába, a *Kutaiszitól* nem messze lévő Fekete-tenger partvidékére, *Magnetiti-Ureki* munkatáborba átírányítottak, ahol még 1947 szeptemberéig robotoltak, utakat építettek.

Mi lett a 1852. számú láger sorsa 1945 után? Az internáltak zömének kivonása után főleg „vlaszovisták”⁴¹ átnevelő táboraként működött. De raboskodtak itt magyar és német hadifogyók, a korábbi kontingensekből különböző oknál fogva itt marasztaltatott internáltak is, akik az ötvenes évek végéig szintén a város máig létező épületének létrehozói, tervezői voltak, akik kulcsrakészen adták át az objektumokat.

A láger egykori kerítésén kívül, délkelet irányban, a *Sztarije Tuymazi* felé eső, kissé emelkedő területen 180 rabot temettek el. A fűvel, bozóttal benőtt domborulatait évekkel ezelőtt bulldózerrel legyalulták. A feltételezett rabtemetőtől közel 100 méterre elhagyatott dácsák, illetve hétvégi házak tucatjai sorakoznak. Az építményeket, kerteket, utakat sűrű bozót uralja. Miért hagyták el a pihenőövezetet a helyi emberek? Erre is választ kaptunk. Amikor szembesültek azzal a ténnyel, hogy a házak egy részét rabtemetőre építették, leírhatatlan félelem költözött az emberek szívébe. Egyesek az éj folyamán kószáló kísérteteket vélték látni. Mások úgy érezték, hogy az éj folyamán lidérces álom hajnalig gyötörte őket stb. Végül egyre többen fordítottak hátat a szépen felépített hétvégi portáknak. Ma a terület kihalt, oda nem mer senki menni, a hétvégi kis települést a természet uralja, fokozatosan visszafoglalja.

A hivatalosan nem létező sírkert közepén egy fiatal nyírfát kiszemel-tünk és ott emlékeztünk halottainkra, akik közül (fentebb erről írtunk) 70-nek a neve ismertté vált.

Az 1852. sz. fő tábor légerrészlege Sztarije Urussiban.

Még aznap, **Jurij Lapsin** vezetésével az 1852. sz. fő tábor egykori terü-letéről elindultunk, hogy felkeressük az *Oktyabrszkij* várostól nem messze lévő, de már a *Tatár földhöz* tartozó *Sztarije Urussi* határában egykor léte-zett légerrészleg helyét.

A *Jutazinka* folyó partjától és a vasútvonaltól nem messze felfedeztük a *Sztarourussinszki légerrészleg* helyének nyomait.

AZ 1701. SZ. MUNKÁSSZÁZAD

A Baranya megyei svábok, főleg nők egy népes csoportját – a 0060-as parancs alapján – a csecsenföldi *Groznij* város lágeréből *Oktyabrszkij* (ko-rábban: *Szocgorod*) városba irányították át őket, akik 1948-49-ig a *Centrszpecsztrojban* dolgoztak. Tehát az 1701. sz. munkásszázad diszlokációja *Oktyabrszkij* városban volt, ahol a közel 800 fő internáltat köztudottan „kontragent munkakörbe” sorolták. A nevezett munkásszázad bázisa, illetve központi adminisztrációja *Ufa* város *Szipajlo kerületében* székelt.

A 1701. sz. munkásszázad női táborrészlegének létezéséről, az itt dolgo-zók keserves hétköznapijairól több hiteles visszaemlékezés, vallomás, levél, naplórészlet, sőt légervers maradt fenn, ezekből azért is érdemes idézni, mert megkérdőjelezhetetlen *oral history* bizonyítékok.

Matkovits-Kretz Eleonóra kiskassai származású édesanyját (**Diszlberger Katalint**) és sorstársait befogadó munkásszázadot a csecsenföldi *Groznijből* egy félszemű orosz lágerparancsnok beosztottjaival együtt kísérte el 1946 májusában az *Ufa* melletti *Oktyabrszkijba*. Először sátrakban laktak, majd 1946. október 22-én költöztek az általuk felépített fabarakokba, kb. 6-7 barakk készült a lágerhelyükön. „Több nőtársával⁴² együtt leginkább a tá-bor melletti fűrésztelepen dolgozott (...). Volt, aki a kőműveseknél volt, volt, aki az ácsoknál. Volt, amikor a Barátság Kőolajvezetéknek ásták az árkat kb. 10 kg-os pajszerrel, télen a norma: 5 méter hosszú, 80 cm széles és 2.20 m mély, mely szinte teljesíthetetlen volt a fagyott földön. Építettek víztárolót, olajszivattyút telepítettek. *Oktyabrszkij* faluban házat, iskolát. Meg-vetették *Oktyabrszkij* város alapjait. A temetőbe nem engedték őket, aki

meghalt, szerencsére itt már nem túl sokan, azoknak a férfiak vascsövekből készítettek keresztet, hogy az talán tovább megmarad a sírjuk felett.

Flugyinnál három műszakban építették az olajfinomítót. Türkménynél a vízierőművet.

Van, aki 1948-ban, van, aki 1949-ben mehetett csak haza. Anyám valószínű 1948-ban, de nincs pontos tudomásom róla. Visszafelé útvonal: Moszkva, Lemberg, Máramarossziget (az orosz parancsnok eddig kísérte őket), Debrecen. Debrecenből Pécsre jött, addigra Kiskassán a szülői házat már elvették tőlük, idegeneket telepítettek be. Nagyszüleimet megfosztották minden vagyontuktól (bútor, jószág, föld). Anyám öccse amerikai fogságban volt, levontként kényszerbesorozták a német hadseregbe. Anyja, nagyanyja és az idősebb nőrokonság kitelepítve Németország nyugati részére.

Én 1950. szeptember 21-én születtem, Pécsen. 1956 novemberében Anyám az oroszok elől Németországba menekült, ott halt meg 1985-ben.”

A mecseknádasdi testvérpár ifjabbikát, **Arnold Máriát** (később **Schraub Györgyné**) is Groznijból szállították Oktyabrszkijba: „Megérkezésünkkor, még talán a háborúból, a németektől itt maradt nagy sátrakban laktunk. Májusban szerencsére olyannyira hideg nem volt már. Először is segítenünk kellett a barakkokat felépíteni, ezekben laktunk később. Aztán én magam egy fűrésztelepre kerültem. A nagy farönköket kocsira kellett raknunk, és a fűrészhez húzni.

Egy este elmentünk hárman krumplit lopni, de mindhárman beestünk a verembe, ott voltunk egész éjszaka a zuhogó esőben. Végül reggel felé, rablólétrát tartva egymásnak valahogy csak kievickéltünk. A tábori felügyelőnk jó asszony volt, kapott tőlünk néhány krumplit, nagyon boldog volt vele, nem is árult el bennünket. Mászor elhatároztuk, hogy a pásztortól lopunk egy kecskét. Eldugtam egy nagy kést, majd sikerült is elkapnunk egyet, jól levágtuk. Ma is érzem az ízét.

Egy alkalommal beestem a fűrészporos gödörbe, eltört a karom, kórházba is kerültem. Begipszelt kézzel persze nem tudtam dolgozni, és akkor a munkavezetőnk hazavitt magához, hogy vigyázzak otthon a kislányára. Ezután náluk laktam, segítettem a ház körül, és főztem. Érdekes, próbáltam már itthon is azt a tepsiben sült vajás krumplit, de nem úgy sikerült. Szóval, ettől kezdve nekem jobb sorsom volt, mint a többieknek, jól össze is szedtem magamat. Később azért a többieknek is jobb lett, kaptak kis fizetést, tudunk már járni a piacra is ételment venni.”⁴³

Püspöknádasdról tizenhétéves magyar lányként Groznijon keresztül **Pálfi Borbála** (később **Elblinger Istvánné**) is Oktyabrszkijba került: „A hosszú,

majdnem egy hónapig tartó úton csak káposzta- és burislevest (hántolt árpa, gersli) kaptunk. Az első évben nagypénteken este a káposztalevesben volt kecskehús, és adtak mellé egy darab hurkát is. Néztünk egymásra, mi legyen most, ilyet még nem kaptunk. Megegyük ezt most nagypénteken? Úgy döntöttünk, megesszük, utána imádkozunk, ezt a Jóisten nekünk megbocsátja. Akkor mindent megettünk egyszerre, hátha éjjel valaki ellopja. Egyébként 60 dkg korpakenyeret kaptunk naponta, ez akkora volt, mint egy téglá. Volt, aki megette egyszerre, volt, aki beosztotta kétszerre. Sokan eladták, vagy elcserélték, de közülük sokan meg is haltak.

Szállásunk egy laktanyában volt, ez körös-körülvolt bombázva, nagy lyukak, gödrök voltak mindenhol. Egy ablak sem volt azon már. Deszkából összeszőgelt ágyakon aludtunk a saját ruháinkon. Egy szobában negyvenen voltunk. A szibériai hidegben sokszor -40 C is volt. Első munkánk az volt, hogy a bombagödröket feltöltjük földdel. Mindent meg kellett csinálnunk, amit a németek szétbombáztak. Ott kaptuk a pufajkanadrágot, kabátot és a „ruszki” sapkát. Mikor először így felöltöztünk, csak bámultunk egymásra, hogy is nézünk most ki.

Én már tudtam az Urálban jól oroszul így „brigadernak”, azaz brigádvezetőnek akartak kinevezni, de én nem akartam azt. Az asszonyok akkor pöröltek velem, hogy nekem ezt el kell vállalnom, mert én tudok velük beszélni, nekik otthon gyerekeik vannak, haza akarnak menni, és ha én nem megyek „brigadérnak”, ki tudja, ki lesz az, és milyen munkát kell majd végezniük.

Még Stari Promislavban az volt a szerencsénk, hogy a főnökünk egy áldott jó ember volt. Nem volt goromba, ha mérges is volt, vagy büntetni akart bennünket, mert valami nem tetszett neki, más nem volt, minthogy énekelniünk kellett a „Valahol a Volga mentént.” Ő egyébként egy oroszországi német volt. Az első napokban vízvezetékkel kellett éppen ásnunk. Odajött hozzám, megkérdezte, hány éves vagyok. Mikor megmondtam neki, csak nézett, és azt mondta, hogy az ő lánya is tizenhét, de nem is akar belegendoni, hogy ő is ilyen helyzetbe kerülhetne. Azán kimérte a negyven ember napi normáját, majd visszajött hozzám, ledobta a kufajkáját, kivette kezemből az ásót, és kiásta a fél normámat. Később hozott nekem nyelvkönyveket, szótárakat, mondta, hogy „Madchen, neked tanulnod kell. Én megcsinálom a te normádat, te meg tanulsz. Még fiatal vagy, neked tanulnod kell”. Ez volt a szerencsém, így tanultam meg hamar oroszul.

Ez a jó ember abban is segített, hogy hazairjak. Elém tett egyszer egy levelezőlapot, mondta, hogy nagyon röviden írjak, és hogy egy olyan ismerősnek

címezzem, aki nem a mi falunkban lakik, így biztosabb. Meg is kapták a levelet, hogy intézte el, nem tudom. Így jutott el a hír szüleimhez, és a többiek hozzátartozóihoz, hogy hol is vagyunk egyáltalán. Pécsre küldtem, oda, ahol előtte szolgáltam, oda ment el gyalog édesapám Nádasdról a levélért. A harmadik évtől kezdve aztán már minden hónapban egyszer írhattunk.

Attól nem kellett egyébként félnünk, hogy bánatanak bennünket az orosz tiszték és örök, mert szigorúan kiadták nekik, hogy egy ujjal sem nyúlhatnak hozzánk.

Sokszor vasárnap is kellett dolgoznunk. Ebből a pénzből először vettünk egy varrógépet, aztán egy harmonikát, majd egy hegedűt. Volt egy „kulturterem,” ott jöttünk össze vasárnap délutánonként, zenéltünk, énekelünk együtt.

Még kint elhatároztuk, hogyha hazajövünk, hálából építünk egy kápolnát. Mikor megkaptuk az első kárpótlási pénzeinket, össze is gyűjtöttük erre a pénzt. A plébánosunk kihívta Nádasdra a pécsi püspök atyát, aki azt kérte, hogy Skóciai Szent Margit tiszteletére állítsunk a templomban egy kápolnát, hisz ő itt született, ezt csak itt lehet megtenni. Így is lett...⁴⁴

Pálfi Borbála Nádasdon született, 1927. december 2-án. Épphogy betöltötte a 17. életévét, mikor közel öt évig tartó „malenkij robotra” elvitték. Csak a legutolsó csoporttal tudott hazajönni 1949. november 27-én. Négy bátyját is elhurcolták, csodával határos módon mind az öten hazatértek.

Walterné Müller Judit közlése szerint az adatfelvétel idején **Vávi néni** Mecseknádasdon élt. Iratait és a lágerből hazahozott tárgyait is megmutatta, illetve egyes darabokat a pécsi múzeumnak is felajánlott. Közte volt az uráli időszak alatt készült varródoboz, amit le is fényképezett. Említi, hogy a legszükségesebbnek előírt felszerelések közt szerepelt a pokróc, a köpeny, a felsőruha, az alsónemű, illetve a cipő/bakancs. Mivel saját pokróca Vávi néninek nem volt, a helyi piacon vásárolt egyet az ottani kis keresetéből. E nélkül nem is jöhetett volna haza. Hazatérése után hosszú ideig vasalóruhának használta.

Bőröndjük sem volt, hisz annak idején 1944-ben kéthetes bácskai kukoricatörésre készülve, batyuban vitték a legszükségesebbeket. A hazatéréshez szükséges felszerelést viszont be is kellett tenni valamibe. Ebben egy asztalos sorstárs segített, aki elkészítette a hazatérők bőröndjeit. Ezt át is adta a múzeumnak.

A korabeli iratok között van egy szállítólevél is, amely igazolja, hogy Vávi néni hazatéréséhez előírt felszerelést minősítő okiratot Debrecenben, 1949. november 27-én állították ki.

Az elmondottakból és az okiratokból rekonstruálhatók az 1701. munkászászlóaljban dolgozó malenkij robotosok hétköznapjai is. Számukra a

legborzasztóbb évszak a szibériai télidő volt, amikor közel $-40\text{ }^{\circ}\text{C}$ -os hidegben három műszakban végeztek minden elképzelhető munkát.

Például Mecseknádasd faluból az adatok szerint 138 főt, többségében fiatal lányt és asszonyt hurcoltak el az akkori Szovjetunióba, hisz a férfiak ekkor még a háborúban, illetve hadifogolyként hadifogságban voltak.

A legutolsóként hazatérő 25 fős nádasdi csoporttal tudott csak hazajönni, 1949. november 27-én. Az útvonal: Oktyabrszkij-Máramarossziget-Debrecen.

A róluk készült fotón Vávi néni akkor mindössze 22 éves, az ülő sorban jobbról a másodikként látható. Közöttük mindössze egy férfi volt. A faluból elhurcoltak közül az adatfelvétel idején huszan éltek, mindannyian nők. Azóta egyre fogynak soraik.

JEGYZETEK:

¹ Ufa az orosz muzulmánok vallási szövetségének, az Oroszországban és a Független Államok Közössége európai tagállamaiban élő muzulmánok legfőbb muftijának a székhelye (ЦДУМ – Центральное Духовное управление мусульман России и Европейских стран СНГ). Az ufaí legfelső muftiátust 1992-ben hozták létre, a főmufti Talgat Tadzszuddin. Lásd: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Ufa>

² *Iztorija Ufi*. Biblioteka zszurnala „Ufa”. Összeállításában közreműködött Bulat AZNABAJEV, a történelemtudományok doktora. Szerkesztette: Galina ISMUHAMETOV, az „Ufa” folyóirat főszerkesztője. MBU „Ufa-Vedomosztyi”, 2015.

³Lásd: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Baskíria>

⁴ Potanyin G. N. nevét felvette az Ufaí Tudományos Központ (RAN) Etnológiai Kutatások Intézete.

⁵ Lásd: http://www.bashstat.ru/perepis2010/pub_work/ Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года по Республике Башкортостан.pdf

⁶ Lásd: Октябрьский историко-краеведческий музей им. А. П. Шокурова, <http://www.museum.ru/M1173>

⁷ Lásd: a településről kiadott nagy monográfiát: *Oktyabrszkij i oktyabrci*. Sokszerzős: A. G. AHMETSIN, N. SZ. BABICS, A. I. BURMA és mások. Moszkva, Izdatyelszvo „Nedra”, 1983. Ezt megelőzően és utána is több kiadása volt. *A továbbiakban Oktyabrszkij i oktyabrci.1983...*

⁸ REINHOLD Haun: *Anton Oktyabrszkij Berlin*. Elbeszélés az oroszországi Anton községből elszármazott Volga menti németek történetéről. Berlin, 2009. Magyar kiadásának fordítója: DR. LENDVAI Endre az MTA doktora. Magyar kiadás megjelentetési hely, év nélkül. A továbbiakban REINHOLD, 2009.... 7. old.

⁹ REINHOLD, 2009.... 7. old.

¹⁰ A pécsi Német Kör a Gulág Emlékév alkalmából 2016-ban a REINHOLD-könyv magyar kiadását a szerző hozzájárulásával és támogatásával kezdeményezte és megjelentette.

¹¹ 1941 szeptemberében a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége 1941. 08. 21-i és 1941. 08. 28-i rendelete alapján a szaratovi területről a krasznodari terület speciális településére irányították, ahonnan Sztálin rendelkezése alapján 1942 decemberében a férfiakat és

nőket külön munkatáborba, – „a Szovjetunió népgazdasága számára” - rendelték. A mozgósítás kiterjedt a 15 éves lányokra és a 16-45 éves német nőkre. Számszerűen mintegy 300 000 nőt érintett a mozgósítás. Ezzel a bolsevista állam csapást mért a német nép életének alapjára, a családra. Az apa és anya nélkül maradt családok tönkrementek. Először a kitelepített öregek és munkaképtelének haltak meg. 150 000 gyermek halt meg betegségben, az éhségtől és a hidegtől. A szovjet gyermekotthonokba került gyerekekből szovjet janicsárokat neveltek. Itt, a Baskír ASZSZK Oktyabrszkij városában több csoportot ideirányítottak és olajipari munkásként, favágóként, építőként, bányászként stb. dolgoztak. A különleges településről a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége 1955. 12. 13-i rendelet értelmében 1956. január 9-én szabadultak. Oktyabrszkijban is csak néhány család maradt. A sokat szenvedett németek a 90-es években Németországba mentek.

¹² Burdakov Szemjon Nyikolajevics tábornok (Kazahsztán volt belügyi népbiztosa 1939-1940-ben, a SZU NKVD GULAG Üzemanyag-ipari Igazgatóság volt vezetője 1940-1941-ben, a SZU NKVD üzemanyag-ipari légereinek volt vezetője és 1941. 05. 08-tól 1947. 02. 21-ig az Uht-Izsemszki munkatábor vezetője) 1947 februárjától 1948 júliusáig volt a „Basnyeftyesztroj” Tröszt igazgatója és egyben a Baskírföldi Munkatáborok és Kolóniák Igazgatóságának egyik meghatározó személyisége.

¹³ Haun, R. „Kogda obretymy pomnjaty:” In: „Baskirija” N-7 (139. Áprely-maj 1992.)

¹⁴ Lásd: REINHOLD, 2009. 141. old.

¹⁵ MOVLETOV, V. Sz. Isztorija i kulytura Baskorosztana, Ufa, 2008. 375. old.

¹⁶ Az azonos nevű első utcát a közelben lévő első *Devon* nevű köolajlelőhelyről nevezték el.

¹⁷ Lásd: REINHOLD, 2009. 7. old.

¹⁸ Lásd: REINHOLD, 2009. 7-8. old.

¹⁹ *Som község* Somogy megye keleti kapuja a Siófoki járásban. Lásd: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Som_\(település\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Som_(település))

²⁰ Anton község Szaratóv megyében, A települést 1763-1772 között II. Katalin orosz cárnő manifesztuma alapján a Németországból Volga mentére érkezett német telepesek alapították, itt éltek az 1941. szeptember 28-án (a Sztálin által elrendelt) „a Volga-vidék körzeteiben élő németek átelepítéséig.”

²¹ Belebej város Oroszországban a Baskír Köztársaságban.

²² Babeli, Bali település Oroszországban a Tatárságán Köztársaságban.

²³ Almetyevszk település Oroszországban a Tatarsztan Köztársaságban.

²⁴ Buguruszlán település Oroszországban a Tatarsztan Köztársaságban.

²⁵ Lásd: REINHOLD, 2009. 8. old.

²⁶ Lásd: REINHOLD, 2009. 8. old.

²⁷ Lásd: REINHOLD, 2009. 121. old.

²⁸ Más adatok szerint 180 internált magyar és nem német vagy magyar hadifogoly.

²⁹ Lásd: REINHOLD, 2009. 122. old.

³⁰ Lásd: „A Krasznojarszki terület Csernogorszki különleges láger megszervezéséről” parancs szerint az NKVD különleges tanácsa által elítélt összes német „volksdeutsche” -ot az NKVD Csernogorszki telepére szállították ki. REINHOLD, 2009. 123-124. old.

³¹ REINHOLD, 2009. 125. old.

³² Szigetszentmárton (németül: *Sankt Martin*) község Pest megyében, a Ráckevei járásban.

³³ Rákocsaba 1950-ig önálló település volt, jelenleg Budapest XVII. kerületének része.

³⁴ BERGHOFFER Róbert: *Tabu. Élet a fehér pokolban. Leben in der weiben Hölle.* Két nyelven, magyarul, németül). Előszó: STARK Tamás. Ajánlás: WIEDERMANN Piroska. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 2010. német fordítás: BABJÁK Veronika, KERESKES Gábor, MÜLLER Márta, RUDA Gábor, SZABÓ Anikó. STARK TA-

MÁS történész írja a Berghoffer-kötet előszavában: „Úgy tűnik, hogy a világháború befejezése óta nyugaton olyan közmegegyezés van életben, amely kimondja, hogy a Szovjetunió által elkövetett bűnökkel nem kell foglalkozni, mert azokat ellensúlyozza és feledteti a náci-zmus legyőzésében való részvétel.” Megjelenés alatt bővített kiadása.

A továbbiakban: BERGHOFFER, 2010...

³⁵ BERGHOFFER, 2010., 24. old.

³⁶ BERGHOFFER, 2010., 53. old.

³⁷ BERGHOFFER, 2010., 96. old.

³⁸ BERGHOFFER, 2010., 96-97. old.

³⁹ Sashalom 1950 óta Budapesthez tartozó, egykor önálló település, ma városrész a XVI. kerületben. Stark Tamás írja: „Sashalmon például a 16 és 45 év közötti német nevűeket vitték el.” Forrás: <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=12&t=48&page=>

⁴⁰ Vecsés (németül: *Wetschesch*) város Pest megyében, a budapesti agglomerációban, a Vecsési járás központja. Vecsésen is a szovjet katonai parancsnokság hírhedt 0060-as parancsát könyörtelenül végrehajtották. A legújabb kutatások szerint a munkára hurcolt civilek száma meghaladta a 300 főt. A parancsnak megfelelően döntő részében a német (a német nevű) lakosságot érintette. Vecsésen 2016-ban nagy érdeklődésre tartott számot a „*Schubladen Schätze – Fiókok mélyéről*” című kétnyelvű album. Szerzői FRÜHWIRTH Mihály és VASS Erika néprajzkutató. A német nyelvre fordítást JASZMANN Gabriella végezte. A mintegy 300 fotó kapcsolódik a vecsési svábság életéhez, tragikus eseményeihez is, mert a család, az ifjúság, az esküvő, az egyházi élet, a munka képi megjelenítése mellett a „málenkij robot”, a kitelepítés és a németországi újrakezdés szomorú pillanatait is megörökítették. Forrás: http://www.vecses.hu/hirek/fiokok_melyerol_-_konyvbemutato-575e7217581eb

⁴¹ Vlaszovisták Andrej Andrejevics Vlaszov tábornok neve után, akik a tábornokkal az élen 1942 júliusában a német haderőnek megadták magukat és majd mint az Orosz Felszabadító Hadsereg parancsnoka, katonáival a bolsevizmus ellen, német oldalon harcoltak. Mint a Szovjetunió árulóit, a vlaszovisták parancsnokait a második világháború után kivégezték, a közkatonákat átnevelő munkatáborokba irányították.

⁴² Matkovits-Kretz Eleonóra címekre eljuttatott, édesanyjáról írt visszaemlékezéséből idéztem.

⁴³ *A testvérpár.* In: Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németiség kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Kiállításvezető. Felelős szerkesztő: WALTERNÉ MÜLLER Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 16. old.

⁴⁴ *Vávi néni.* In: Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németiség kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében. Kiállításvezető. Felelős szerkesztő: WALTERNÉ MÜLLER Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 25-27. old.

⁴⁵ Tímár Máté: Lélekváltság, 1996. <http://hgyvk.hu/index.php/a-konyvtarunk/nevadok/timar-mate/timar-mate-versei/58-baskirfoldon>